

ROBBED – RESTITUTED. CULTURAL PROPERTY – THE CASE OF POLAND

The conference titled: *Robbed – Restituted. Cultural property – the case of Poland* took place from 12th to 14th November. It was organised by the Ministry of Culture and National Heritage and the International Cultural Centre and was the first conference of experts devoted to the topic of wartime losses and restitution in Poland. The venue was the International Cultural Centre located in the Main Market Square in Kraków. The organisers managed to invite the highest ranking specialists from all over the world: representatives of governmental organisations and NGOs, historians, art historians, museologists, researchers into the provenance of art, lawyers, representatives of the largest auction houses in the world, like Sotheby's and Christie's. The idea for organising such a conference came from the Minister of Culture, Professor Małgorzata Omilanowska. Its main objective was to present the specific, exceptional situation of Poland during World War Two and the Polish restitution experience against the backdrop of politics and legislation in other countries. Moreover, it aimed to popularise the knowledge about Polish wartime losses and raise awareness about the scale of the pillage committed in our country.

AGATA MODZOLEWSKA

ZRABOWANE – ODZYSKANE DOBRA KULTURY – PRZYPADEK POLSKI

W dniach 12–14 listopada 2014 r. odbyła się konferencja *Zrabowane – Odzyskane. Dobra kultury – przypadek Polski*, zorganizowana przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego i Międzynarodowe Centrum Kultury. Była to pierwsza ekspercka konferencja poświęcona tematyce strat wojennych i restytucji, jaka odbyła się w Polsce. Miejscem obrad była siedziba MCK przy Rynku Głównym w Krakowie. Organizatorom udało się zaprosić najwyższej klasy specjalistów z całego świata, przedstawiciele organizacji rządowych i pozarządowych, historyków, historyków sztuki, muzealników, badaczy proveniencji, prawników i przedstawiciele największych światowych domów aukcyjnych, jak Sotheby's i Christie's.

Pomysłodawczynią zorganizowania tej konferencji była minister kultury, prof. Małgorzata Omilanowska. Co roku na całym świecie odbywa się kilka tego rodzaju międzynarodowych spotkań, które poświęcone są tematyce restytucji i grabieży wojennych. Jednak większość z nich odnosi się jedynie do strat poniesionych przez ofiary Holokaustu i wydarzeń, które miały miejsce podczas II wojny światowej w Europie Zachodniej. Sytuacja ta w głównej mierze jest spowodowana powojennymi uwarunkowaniami politycznymi, które uniemożliwiły Polsce otwartą dyskusję o grabieży dóbr kultury

zarówno przez III Rzeszę, jak i Związek Radziecki. Dopiero po przełomie politycznym w 1989 r. na nowo podjęto to zagadnienie. Głównym celem konferencji było zaprezentowanie specyficznej i wyjątkowej sytuacji Polski podczas II wojny światowej, polskich doświadczeń restytucyjnych na tle polityki i prawodawstwa innych państw, a także popularyzacja wiedzy o polskich stratach wojennych i podniesienie świadomości na temat skali grabieży w naszym kraju.

Konferencja rozpoczęła się w południe 12 listopada od spotkania z dziennikarzami, w którym udział wzięli: dyrektor Departamentu Dziedzictwa Kulturowego MKiDN Jacek Miler, amerykańska badaczka Lynn Nicholas oraz dyrektor MCK prof. Jacek Purchla. Uroczystego oficjalnego otwarcia konferencji dokonała minister kultury i dziedzictwa narodowego prof. Małgorzata Omilanowska, a prof. Jacek Purchla wygłosił wykład inauguracyjny na temat Krakowa w latach 1939–1945 i jego wojennych doświadczeń.

W ramach konferencji odbyły się trzy panele tematyczne: *Straty Polski, Dokumentowanie strat i badania proveniencyjne oraz Restytucja*. W pierwszym, poświęconym stratom wojennym Polski, zaproszeni prelegenci przedstawili zagadnienia związane z grabieżą dzieł sztuki dokonaną przez nazistów i Armię Czerwoną. Moderatorem panelu był prof. Andrzej Rottermund. Wykład wprowadzający wygłosiła światowej sławy badaczka Lynn Nicholas, autorka książki *Grabież Europy*, przetłumaczonej na 8 języków i zekra-

nizowanej. Lynn Nicholas została odznaczona Legią Honorową i nagrodzona tytułem *Amicis Poloniae*, przyznawanym za zasługi w rozwoju stosunków polsko-amerykańskich. W swoim wystąpieniu przedstawiła podstawy ideologiczne i proces nazistowskiej grabieży dzieł sztuki w Polsce. Podczas 45-minutowego wykładu podkreśliła bezprecedensowy charakter rabunku i opisała plan, jaki mieli wobec Polski naziści. Celem konfiskaty stały się nie tylko dobra żydowskie, ale cała kultura Polski. Podkreśliła także fakt, że na Zachodzie większość postępowań restytucyjnych jest dobrze znana, a historia tych procesów w Polsce nie zawsze dotarła do powszechnej świadomości. Stwierdzenie to dobitnie wskazuje na nieocenioną wartość przedstawionych podczas konferencji referatów dla badaczy proveniencji na całym świecie.

Po wykładzie wprowadzającym, w pierwszym panelu zostało wygłoszonych 6 referatów. O urzędowych konfiskatach, wyspecjalizowanych służbach rekwizycji, a także o metodach i konfliktach kompetencyjnych między niemieckimi urzędnikami opowiadał prof. Andrzej Mężyński. Przedstawił także losy polskich archiwów i bibliotek. W kolejnym wystąpieniu dr Mariusz Klarecki omówił straty kolekcjonerów prywatnych na przykładzie mieszkańców Warszawy. Temat ten, niezwykle ważny i interesujący, miał na celu po raz kolejny uzmysłowić słuchaczom, że w Polsce konfiskatą nie objęto jedynie obywateli polskich pochodzenia żydowskiego, ale wszystkich bez

wyjątku. Następnie dr Paweł Libera z Archiwum Akt Nowych wygłosił referat o systemie grabieży dokonanej na terytorium Polski przez Armię Czerwoną. Dr Edyta Gawron z Uniwersytetu Jagiellońskiego przedstawiła straty Żydów polskich w zakresie dzieł sztuki, tak istotne z punktu widzenia utraconej wielokulturowości przedwojennej Rzeczypospolitej, a dr hab. Maciej Matwijów mówił o losach polskich dóbr kultury, które na początku wojny zostały włączone do ZSRR. Utrata wschodnich terenów Rzeczypospolitej, a co za tym idzie – pozbawienie znajdujących się na tym obszarze wszystkich dóbr postawiła przed Polską już po wojnie kwestię „repatriacji”. O odzyskaniu przez Polskę przynajmniej części tych dóbr zdecydowały względy polityczne. O trudnej relacji z naszym wschodnim sąsiadem mówiła również dr Patricia Kennedy Grimsted z Uniwersytetu Harvarda. Amerykańska badaczka swoją naukową działalność poświęciła badaniom zasobów archiwalnych w Rosji i na Ukrainie. Swoim referatem próbowała odpowiedzieć na pytanie, dlaczego Rosja nie zwraca polskich archiwaliów w momencie, kiedy uczyniła to wobec większości krajów zachodnioeuropejskich.

Po przerwie obiadowej rozpoczął się drugi panel poświęcony dokumentowaniu strat wojennych oraz badaniom proveniencyjnym, podczas którego swoimi doświadczeniami podzielili się przedstawiciele komórek rządowych i pozarządowych z Europy i Stanów Zjednoczonych. Moderatorem panelu był prof. Wolf Tegethoff z Zentralinstitut für Kunstgeschichte w Monachium. Wykład wprowadzający poprowadził dr Uwe Hartmann z niemieckiego Biura Badań Proveniencyjnych. Odniósł się w nim do kwestii prowadzenia dokumentacji strat wojennych i badań proveniencyjnych w Niemczech. Polską komórkę rządową zajmującą się gromadzeniem dokumentacji reprezentowały przedstawicielki Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego Karina Chabowska i Agata Modzolewska, opowiadające przede wszystkim o jedynej ogólnopolskiej bazie strat wojennych. O swoich doświadczeniach mówili: dr Christoph Bazil z austriackiej komisji ds. badań proveniencyjnych i Evelien Campfen z holenderskiej Komisji Restytu-

cyjnej. Pod nieobecność dr Ingeborg Berggreen-Merkel, szefowej Taskforce „Schwabische Kunstfund”, zespołu powołanego do badania proveniencji obiektów znajdujących się w kolekcji Corneliusa Gurlitta, zadania i pracę zespołu przedstawił Roland Kempfle. Doświadczenie amerykańskich instytucji w prowadzeniu badań proveniencyjnych omówiła Jane Milosch, dyrektor programu *Inicjatywa Badań Proveniencyjnych* w Biurze Podsekretarza ds. Historii, Sztuki i Kultury w ramach Instytutu Smithsonian.

Dodatkową atrakcją dla uczestników konferencji była sesja terenowa na Zamku na Wawelu. Podzieleni na grupy słuchacze mieli okazję zwiedzić zamek śladami Hansa Franka. Dowiedzieli się, jaką rolę odegrał Wawel podczas II wojny światowej w kontekście grabieży dzieł sztuki. Specjalnie na tę okazję z Muzeum Narodowego w Warszawie sprowadzony został obraz Francesco Guardiego *Schody pałacowe*, który zawisł w sali naprzeciwko *Damy z gronostajem* Leonarda da Vinci. Oba dzieła, jedne z najcenniejszych

zrabowane odzyskane

dobra kultury – przypadek Polski

12–14 listopada 2014 konferencja

mck.krakow.pl mkidn.gov.pl dzielautracone.gov.pl

organizatorzy:

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego

miejsce:

Międzynarodowe Centrum Kultury
Kraków, Bracki Główny 43
sala „Pod Krucik”

patron:

Dr Patricia Kennedy Grimsted na konferencji *Zrabowane – odzyskane. Dobra kultury – przypadek Polski*. Fot. Robert Pasieczny

obrazów znajdujących się w zbiorach polskich, zostały zagrabione podczas wojny. Obraz Leonarda udało się odzyskać zaraz po jej zakończeniu, natomiast *Schody pałacowe* dopiero prawie po 70 latach.

Ostatni panel, zamykający konferencję, poświęcony był procesowi restytucji. Wyjaśnione zostały różne aspekty prawne zwrotu dzieł sztuki, eksperci podjęli także próbę zdefiniowania głównych wyzwań i problemów restytucji w Polsce i za granicą. Moderatorem panelu był prof. Stanisław Waltoś z Uniwersytetu Jagiellońskiego. Najważniejszym wykładem w tym panelu, który niósł za sobą istotny z punktu widzenia strony polskiej przekaz, był referat Elżbiety Rogowskiej, naczelnik Wydziału ds. Strat Wojennych MKiDN. W swoim wykładzie wprowadzającą mówiła o doświadczeniach restytucyjnych Ministerstwa Kultury. Następnie Katarzyna Zielińska z MKiDN przedstawiła powojenną akcję rewindykacyjną, a dr Andrzej Drozd, prawnik reprezentujący MKiDN w sprawach restytucyjnych toczących się w Polsce – podstawy prawne restytucji dóbr kultury w Polsce. Kolejne wystąpienia także należały do prawników na co dzień zajmujących się prowadzeniem spraw restytucyjnych: dr Agnes Peresztégi, reprezentantki żydowskiej organizacji Commission for Art Recovery, pracującej we Francji, Węgrzech i USA, Thomasa Kilne, który omówił specyfikę prawodawstwa i orzecznictwa amerykańskiego w kontekście spraw restytucyjnych oraz dr. Felixa Laurin Stanga z kancelarii prawnej Raue LLP, reprezentującej

polski Skarb Państwa w sprawach toczących się na terenie Niemiec, który mówił o niemieckim prawodawstwie i praktyce rozstrzygnięcia sporów na przykładzie niezmiernie skomplikowanej sprawy odzyskiwania *Schodów pałacowych* Francesco Guardi.

Konferencja zakończyła się dwugodziną sesją plenarną i podsumowaniami wygłoszonymi przez prof. Jacka Purchle, prof. Andrzeja Rottermunda i prof. Stanisława Waltośa oraz Jacka Milera. Prof. Rottermund podkreślił, że konferencja miała charakter informacyjny, była nasycona merytorycznymi referatami i stanowiła przełom w mówieniu o stratach wojennych. Przede wszystkim jednak po wysłuchaniu opinii i komentarzy uczestników, uznano, że strona polska ma jeszcze dużo do zrobienia, głównie w nadrobieniu zaległości z zakresu badań proveniencyjnych.

Po konferencji, dla chętnych, odbyły się dwugodzinne warsztaty poświęcone badaniom proveniencyjnym zbiorów muzealnych, poprowadzone przez Katarzynę Zielińską z MKiDN i Karolinę Zalewską, niezależną badaczkę. Pierwsza część zajęć dotyczyła znaczenia badań proveniencyjnych, wskazania najważniejszych narzędzi i źródeł do badań oraz klasyfikacji oznaczeń własnościowych pojawiających się na zabytkach. Następnie prowadzący omówiły zagadnienia konserwatorskie mające wpływ na analizę obiektów. Po zapoznaniu się ze studiami wybranych przypadków (Francesco Guardi *Schody pałacowe*, Gustav Courbet *Krajobraz z okolic Ornans*, szkice Marcello Bacciarelle-

go do Sali Salomona w Łazienkach) uczestnicy warsztatów samodzielnie analizowali znaki własnościowe na wybranym dziele sztuki. O konieczności przeprowadzania badań proveniencyjnych nikogo nie trzeba przekonywać, jednak w Polsce nie mówiono wiele na ten temat. Te krótkie warsztaty miały na celu uczulenie polskich muzealników na ten problem, zarysowanie podstawowych technik i wskazanie źródeł do badań. Prowadzące starały się zachęcić uczestników do poszukiwań proveniencji, wskazując na to, jak fascynujące historie można odkryć jedynie dzięki umiejętnemu odczytaniu znaków własnościowych znajdujących się na odwrociu obrazu.

Organizatorzy przygotowali dla uczestników konferencji bogaty pakiet upominków. Poza II tomem katalogu strat wojennych malarstwa polskiego, był to tygodniowy kalendarz biurkowy z fotografiami polskich strat wojennych z dziedziny malarstwa, płyta z pokazem *Muzeum Utracone*, ekskluzywny katalog *31 dzieł odzyskanych*, wydany w tym roku przez MKiDN oraz dwa upominki, których projekty wygrały konkurs na gadżet uniwersalny i ekskluzywny, organizowany przez Instytut Adama Mickiewicza we współpracy z MKiDN.

Wystąpienia wszystkich prelegentów były rejestrowane i będą dostępne online na kanale MCK w serwisie YouTube. Planowane jest także wydanie publikacji pokonferencyjnej. Podsumowując, konferencja *Zrabowane – Odzyskane. Dobra kultura – przypadek Polski* zrealizowała postawiony przed nią cel. Eksperci z całego świata zapoznali się z problemem polskich strat wojennych i ich restytucji, a polscy specjaliści mieli okazję wysłuchać doświadczeń innych krajów zarówno w zakresie prowadzenia badań proveniencyjnych, jak i rozstrzygnięcia spraw restytucyjnych. Ta obopólna wymiana informacji zaowocowała próbą zdefiniowania głównych wyzwań i problemów restytucji w Polsce i zagranicą. Przede wszystkim jednak była to pierwsza tak ważna konferencja organizowana przez MKiDN poświęcona temu tematowi przy tak doborowym towarzystwie prelegentów. Pozostaje mieć nadzieję, że nie ostatnia.